

Izvorni znanstveni rad

UDK 2:316.7:316.356

Josip Kumpes

Institut za migracije i narodnosti

Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb

Primljeno: 02. 12. 1991.

NAZNAKE O POVEZANOSTI RELIGIJE, CRKVE I ETNIČKOG IDENTITETA (JEDNA SKICA ZA SOCIOLOGIJSKI PRISTUP)

SAŽETAK

Kako bi se, bilo to samo u obrisima, razradio mogući pristup (sociološkom) razmatranju povezanosti religije, Crkve i etničkog identiteta, to ponajprije uključuje barem najnužnije teorijsko-pojmovne i teorijsko-metodološke napomene. Izvorište dodira religijskoga i etničkog (u životu ljudi i društva) jest kultura. Iako su religija i etnicitet zasebne kategorije, već pri njihovu određivanju nailazimo na dodirne točke. Izrazitije se razlikuju po više karakterističnih svojstava: različitom odnosu prema kategoriji jezika, kulture, teritorijalnosti, načinu širenja i rasprostiranja itd. U drugom dijelu rada autor pokušava naznačiti kako religija i religijska tradicija i kultura utječe na etnička i nacionalna gibanja u modernome (i postmodernom) društvu, odnosno kakva je uloga, mjesto i značenje religije u etničkoj strukturi tog društva. Ispitivanje odnosa religije, Crkve i etničkog identiteta na osnovi kratkog osvrtu na neke aspekte u suvremenosti ukazuje da svojevrsna povezanost između religijske privrženosti i etniciteta svakako postoji. Kakva će biti priroda te veze ovisi o mnogim sociopovijesnim i sociokulturnim okolnostima, a to od vremena do vremena otvara nova pitanja.

Katolička ili protestantska učenja, baš kao i židovska religija, uobličili su određen način mišljenja, asocijacije, sklonosti i nesklonosti, koji se protežu i na nereligijska područja...

Max Horkheimer

Uvod

Iako religija i Crkva u suvremenom društvu nemaju onakvu važnost kao što su to imali u predmodernom (tradicionalnom) društvu, ipak ni danas ne valja potcijenjivati značenje tih čimbenika u životu ljudi.

I premda su takva istraživanja još uvijek rijetkost, mnogi radovi koji se odnose na religiju i Crkvu, s jedne strane, i etnicitet, s druge strane, ukazuju na pretpostavku

da je religija (odnosno Crkva i specifična religijska tradicija i kultura), uz jezik, povijest, običaje, itd., činilac u oblikovanju etničkog identiteta. Ta je veza katkada jače ili slabije izražena, a od prilike do prilike postoji i obrnut utjecaj. Valja ovdje odmah napomenuti da ako međuodnos religije i etniciteta nekada i nije osobito izražen, teško bi bilo naći primjer kad ga uopće nema.

Da bi se u spomenutu povezanost dobio bliži uvid najprije treba, bilo to samo u obrisima, razraditi jedan mogući pristup ovoj temi, a to ponajprije uključuje barem najnužnije teorijsko-pojmovne i teorijsko-metodološke napomene. Razumije se da za bilo kakvo istraživanje ove teme treba uzeti u obzir spoznaje različitih humanističkih znanosti, ali ovdje se problemu prilazi ponajprije sociološki (a tek onda antropološki i historijski).

Teorijsko-pojmovne i metodološke napomene

Budući da istraživači religije, s jedne strane, i etniciteta, s druge, za odnos ovih dviju pojava u svojim proučavanjima (uglavnom) ne pokazuju osobito zanimanje, teško je moguće u pristupu raspravi o odnosu religije i etničkog identiteta, uza sve dosadašnje poduzete pokušaje, zaobići i neka načelna pitanja. To znači da je potrebno uvodno dati barem nekoliko općih, temeljnih napomena da bi se što jasnije naznačio mogući smisljeni okvir u koji bi se mogla smjestiti analiza religije i njene veze s etnicitetom (odnosno etničkim identitetom).

I religija¹ (onosno konfesija) i etnicitet pojmovi su iza kojih proviruju mnoga proturječja a pokušaj da ih se definira gotovo je bezizgledan. Za početak valja samo naznačiti da su i religija i etnicitet posebni segmenti globalne društvene stvarnosti, s jedne strane njezini pokretači a s druge pak uvjetovani samom tom stvarnošću.²

Zbog dinamičnosti i višeslojnosti religije svakako nije moguće dati njenu jednostavnu (sociološku) definiciju. Ipak, može se reći da je ona svojevrsni oblik čovjekova kulturnog djelovanja koje se očituje kroz više međusobno povezanih dimenzija (emocionalnu /vjera u natprirodno/, obrednu, iskustvenu, racionalnu, moralnu i funkcionalnu). (Usp.: Šušnjić, 1988; Stark i Glock, 1976.) "Kada religiju ispitujemo sociološki, onda

1 Religiju su razmatrali i definirali mnogi sociolozi od E. Durkheima i M. Webera do J. M. Yingera, Th. Luckmanna, P. Bergera itd. U vezi s time, najprihvatljivije je polazište da sociolog ne mora (unaprijed) definirati religiju sam, već pustiti da se definicije izvedu iz različitih društvenih okolnosti, polazeći od stava da definicija religije nipošto nije cilj već predmet, sredstvo sociološkog istraživanja (usp. Dobbelaere i Lauwers, 1973).

2 Dakako, valja također napomenuti da se u razmatranju ovih pojava i odnosa posebno može proučavati veza između religije i etniciteta (kao općenitije shvaćenih kategorija, odnosno pojava), a posebno pak odnos između vjerskih zajednica (konfesionalnih zajednica) i etniciteta (odnosno konkretnih etničkih kategorija). U ovom (uvodnom) razmatranju o tom razlikovanju vodi se računa samo djelomično.

njenu univerzalnu, filozofsku, antropološku i psihološku bit svodimo na uže okvire (ukoliko se nešto od te biti ostvaruje ili postvaruje u naciji, klasi, sloju, partiji, državi, crkvi, statusu, ulozi itd.)." (Šušnjić, 1988: 199.)

Etnicitet se najopćenitije određuje kao kategorija koja se odnosi na kulturne vrijednosti i norme koje karakteriziraju određenu zajednicu ljudi (usp.: Jackson, 1984; Giddens, 1990).

Etnički identitet mogao bi se pak najopćenitije (i uvjetno) opisati kao subjektivni osjećaj, djelatna okrenutost osobe (jedinke) prema svojoj etničkoj pripadnosti (etnicitetu) (usp.: Jackson, 1984; Lange, 1987; Alba, 1990).

Jedno moguće ishodište za raspravu o povezanosti religije i etniciteta jest: religija je dio kulture i povezana je s drugim dijelovima kulture.³

Svako složenije (sociološko) istraživanje treba pretpostaviti da religija više-manje obilježava etnicitet, ali također da je i etnicitet prisutan u religiji (odnosno religijskoj tradiciji i kulturi).

Iako se ovdje o religiji i etničkom identitetu govori iz uopćenih teorijskih spoznaja o njihovoj mogućoj povezanosti, takvu ćemo raspravu pokušati poduprijeti nalazima nekih istraživanja. No, dok se o vezi između religije i etniciteta još i može naći pokoja općenita studija, pokušaj empirijskoga (sociološkog) istraživanja ovako naslovljene teme zasada je rijetkost.

I premda nema sumnje da danas, kao i u tradicionalnim društvima, postoji više-manje izraženo prožimanje između religija (konfesija) i etničkih pojavnosti (etničkih grupa) nije razložito očekivati da će se na pitanje o mogućim očitovanjima i biti njihove povezanosti naći jednoznačan i cjelovit odgovor. Valja se stoga zadovoljiti fragmentarnim pristupom: samo nekim pitanjima koja se čine značajnim za diskusiju o svojoj složenosti te veze. Dakako, pri tome valja voditi računa o nezaobilaznim pretpostavkama sociologijskog (i antropologijskog) pristupa, a to znači, kada se radi o religiji i etnicitetu trebalo bi govoriti o konkretnim povijesnim religijama i etnicitetima (etničkim).

Zbog društvenih mijena i potresa u postindustrijskom (postmodernom) društvu istraživanje religije poprimilo je nove obrise moravši uvažiti činjenicu stanovitog napredovanja desekularizacijskih tendencija, s jedne strane, ali i stanovite revitalizacije religije, s druge. Tim povodom Mary Douglas kaže: "Religijske studije našle su se zatečene zbog krute strukture svojih pretpostavki. Pogledi su im bili prikovani za one uslove savremenog života koje Weber identifikuje kao odbojne prema religiji. Možda su ih isto tako njihove sklonosti zavele na pogrešan put primjenjiv na društvene nauke u nekom opštijem smislu ... U sociologiji nauke opšte je prihvaćeno mišljenje da na izbor i uobličavanje problema i prosuđivanje o postupcima prilikom istraživanja utiče interesovanje društva ... Dolazim u iskušenje da ovu kratkovidost u sociološkim studijama tumačim kao neuspjeh modernizacije koji se mogao izbjeći samo da su bile prihvaćene izvjesne antropološke metode istraživanja." (Douglas, 1986: 52.)

3 "Religijske ideje, verovanja i vrednosti i te kako utiču na nereligijske ideje, verovanja i vrednosti. Što sociologija religije treba da ispituje jesu upravo međuodnosi religijske i nereligijskih sfera: ... religija i sve preostale ustanove društva." (Šušnjić, 1988: 228-29.)

Ako bismo bilo kako pokušali sastaviti svojevrсни pregled načina i oblika povezanosti etničkih zajednica (etniija) i religijskih (konfesionalnih) zajednica, onda bi to, razumije se, valjalo uzeti sa stanovitom ogradom. Osobito treba voditi računa o vremenskoj dimenziji, jer vrlo se lako pri takvu složenom problemu pomiješaju i cijela povijesna razdoblja (zbog čega se neminovno javljaju i neutemeljene argumentacije).

Socijalnohistorijskim istraživanjima dolazi se do kakva-takva uvida o povijesni slijed suodnosa religijskoga i etničkog. Odnosno, time se naglašava kontinuitet međuprožimanja religijskoga i etničkog zajedništva.

Radi daljnje rasprave ovdje valja iznijeti neke opće spoznaje o međuodnosu religije i etniciteta, no ti se nalazi ovdje imaju razumijeti kao pripadajući svojevrsnim kontekstima istraživanja, pa se stoga o njima ne smije zaključivati pojednostavljeno i tendenciozno. Njima se samo skreće pozornost na neka općenitija pitanja što se odnose na ulogu i mjesto religijske sfere u životu etničkih grupa (odnosno pitanja što se tiču odnosa etničkih grupa prema religijskom). Takvi bi navodi trebali samo apostrofirati stanovita polazišta od kojih, između ostaloga, valja krenuti želi li se osmisliti proučavanje povezanosti religije i etničkog identiteta.

Religija je gotovo redovito činilac etničkog razlikovanja kada to nije jezik (razumije se uvijek i pored cijeloga spleta društveno-kulturnih i povijesnih okolnosti).⁴

Iako su religija i etnicitet zasebne kategorije, već pri njihovu određivanju nailazimo na dodirne točke. Harold J. Abramson navodi: obje su okviri pripadanja; iako obje imaju univerzalističkoga u svom sadržaju, svojim pripadnicima propisuju jedinstven pogled na svijet; lakše ih je prepoznati i razlikovati izvan njihovih jedinstvenih svjetova u kojima se kultura pretpostavlja, a etničke i religijske vrijednosti se same po sebi razumiju.

Religija i etnicitet izrazitije se razlikuju po više osebnih svojstava: različitom odnosu prema kategoriji jezika, kulture, teritorijalnosti, načinu širenja i rasprostiranja itd.⁵

Najposlije zanimljivo je navesti i neke hipoteze o različitim vezama između religije i etniciteta (što dolaze do izražaja u menonitskom iskustvu koje je za ovaj kontekst značajno) (v. Epp, 1978: 34-35):

- a) radikalno religiozno iskustvo može uroditi etničkim diskontinuitetom;
- b) u religiji, široko definiranoj, i etnicitetu, široko definiranom, mnogo je toga zajedničko; ponekad se oni potpuno preklapaju;
- c) religija i etnicitet, kad su usko i kruto definirani, teže borbi i nadmetanju tako da se međusobno isključuju;
- d) holistička religija teži kreiranju i njegovanju etniciteta;

4 Tako mnogi proučavatelji religijskoga i etničkoga drže da je na južnoslavenskom prostoru, na području hrvatsko-srpskoga dijasistema upravo religija (konfesija) odigrala značajnu ulogu u etnonacionalnom oblikovanju i diferenciranju (o tome usp.: Dugandžija, 1983; Čimić, 1984).

5 Konfesionalne zajednice u usporedbi s etnosom odlikuju se i većom otpornošću prema asimilaciji (čemu bi se uzrok, između ostalog, možda mogao tražiti, na svojevrstan način, u konzervativnim crtama religijske svijesti) (usp. Smith, 1989; Vrcan, 1989).

- e) religiji je mrzak kulturni vakuum, i ako religijska obnova odbacuje jedan oblik etniciteta, nastojat će prigrliti drugi;
- f) religijski i kulturni ili etnički konzervativizam (u smislu očuvanja) teže da idu usporo;
- g) učinak etniciteta na religiju može biti kreativnost ili siromaštvo, i obratno;
- h) etnicitet kao pozitivna snaga od koristi je za zatvorenu religijsku zajednicu, a kao negativna snaga teži zatvorenoj religijskoj zajednici;
- i) religijska i politička sredina može imati vrlo dubok učinak na religiju i etnicitet manjinske grupe;
- k) institucije, poput javnih i privatnih škola, čine mnogo za jačanje ili slabljenje religijskih i etničkih odlika manjinskih grupa.

Naznake o religiji i etničkom identitetu u modernom društvu

Etnička značajka religija koja je prije pojavljivanja svjetskih religija spasa (budizma, kršćanstva, islama) bila vidnija i izraženija, nastupanjem tih novih religija za neko vrijeme slabi, da bi ponovno došla do izražaja jer (i) te religije (u svojim doticajima s gospodarskim, kulturnim i naročito političkim dijeljenjima) često ipak potiču etničke osjećaje i gibanja.

Od vremena francuske revolucije nacionalni činilac počinje uvelike prevladavati nad religijskim (no ovdje treba napomenuti da s oblikovanjem nacija, odnosno nacija-država, osim što dolazi do značajnih sekularizacijskih procesa isto tako dolazi i do "deetnizacije").

U suvremenom društvu i religije i etnije transformiraju se, a poticaji i oblici njihove povezanosti stoga neprestano otvaraju nova pitanja. Zato se i danas može poći od pretpostavke kako je teško da postoji ijedno etničko gibanje koje, ako nije izravno uvjetovano vjerskim motivima, ne povlači za sobom i stanovito religijsko preslojavanje (i obrnuto).

Spomenimo što valja podrazumijevati kada se govori o religiji i etnicitetu u kontekstu modernoga (odnosno postmodernog) društva.

Ovdje se prije svega polazi od općenite konstatacije da je u novije vrijeme ponovno poraslo opće značenje i društveni utjecaj kako religijskih (usp. Vrcan, 1986; Beckford i Luckmann /ur./, 1989), tako i etničkih zajednica i gibanja (usp. Smith, 1988; Alba, 1990). Istina, takva se tvrdnja može učiniti donekle nategnutom budući da se uobičajilo vjerovati kako religija (a na nešto drukčiji način i etnicitet) sve više postaju marginalne pojave suvremenoga društvenog života. Međutim, zbog značajnih promjena što su se dogodile (za mnoge sasvim neočekivano i nepredviđeno) u sferi religijskoga u drugoj polovini sedamdesetih godina, takva tvrdnja ne samo što nije pretjerana već i upućuje na potrebu (i sociologijskog) proučavanja tih pojava i procesa.

U tom smislu i u takvu kontekstu valja pokušati naznačiti kako religija i religijska tradicija i kultura utječu na etnička i nacionalna gibanja u modernome (i postmodernom) društvu, odnosno kakva je uloga, mjesto i značenje religije u etničkoj strukturi tog društva.

Najprije valja ponešto reći o kontekstu suvremenog društva i kulture iz kojega se očituju neke pojave što su u vezi s (aktualnim) pitanjem o povezanosti religijskoga i etničkoga. Za ovaj je kontekst, kako se čini, svojstven takozvani "zaokret u tendenciji" (kako je to ustvrdio Jürgen Habermas), koji je nastupio u drugoj polovini sedamdesetih godina. Taj zaokret u tendenciji nije se očitovao samo u porastu konzervativizma u zapadnim društvima, već se očituje i u gotovo potpunom gubitku "kredibilitnosti službene ideologije pa i, još šire, službene kulture", kao i gotovo totalnom padu "njihove orijentacijske, legitimacijske i motivacijske društvene djelotvornosti" u nizu realsocijalističkih zemalja. (Opis situacije preuzet je iz - Vrcan, 1989: 33.) Stječe se dojam kao da društveni i kulturni tokovi suvremenog društva nezadrživo idu prema vidnim pomacima, s tendencijom da se i bitno preformuliraju i rekonstruiraju utjecajni kulturni sklopovi i ideološki sistemi. Riječ je ovdje o krizi moderne te o svojevrsnoj "problematizaciji osnovne ideje vodilje modernog vremena nakon antropocentričkog kopernikanskog obrata, tj. ideje o svjesnom ovladavanju životom" (isto: 334). Zaokret u tendenciji na neki način uspostavlja i krizu kulturnog sklopa "koji se može nazvati svjetovnom kulturom", a u krajnjoj liniji može se unekoliko govoriti i "o krizi svjetovnosti uopće" (isto: 335).

Na svojevrsan se način u taj kontekst može smjestiti cijeli problemski sklop što se odnosi na raspravu o religiji i etničkom identitetu u suvremenom društvu.

Ipak, u moderno doba etnička je samosvijest u većini društava umnogome izraženija nego religijska. (To, dakako, ne isključuje čak i mnoge izuzetke.) Sekularizacijski procesi i nove koncepcije konačnoga pretvaraju one stare u "sterilne praznine". Mjesta starog svećenstva zauzeli su svjetovni intelektualci, a profesionalni eksperti transformiraju društva u "znanstvene države" (Smith, 1988: 161). Religija, nekadašnja okosnica etnije mora, da bi se održala, spašavati svoje hramove korjenitom promjenom smjera. Premda su religijske organizacije izgubile mnoge svoje političke i odgojne funkcije, mnogo zemlje i bogatstva, teško je kadikad ne zamijetiti koliko su svećenstvo i religija (i danas) protkani s etničkim identitetima i nacionalnim ciljevima. Oni ponekad i ponegdje postaju političko oružje i nacionalni mobilizatori, a vraća im se i njihova uloga etničke riznice i širitelja etničkog identiteta.⁶ Slučajevi npr. Poljske i Irske u tom smislu ukazuju (i danas) na posebnu ulogu religije i svećenstva (katoličanstvo kao znak nacionalnog identiteta i odlučan razlog otpora koji se na neki način iskazuje kao "katoličanstvo na granici").⁷

Da je religija kontinuirano stoljećima imala (ovisno o konfesionalnom ustroju, vremenu i sljedbenicima) takvu ili sličnu ulogu, najbolje govori primjer zajednica u dijaspori. Anthony D. Smith (1988) navodi primjer Kineza, Židova i Armenaca koji su zadržali svoj način porodičnog života i običaje, posebne religiozne obrede i svoju lingvističku kulturu. Upravo zajednice dijaspore najpotpunije su formulirale i elaborirale

6 Dakako, time se otvara jedno složeno pitanje: napušta li vjerska zajednica (Crkva) otvaranjem u "vanjsko" (etničket/etnijska) djelomice sferu religijskog i ulazi u sferu svjetovnosti?

7 Religija je postala manifestacija nacionalnog duha unatoč njenim univerzalnim pretenzijama (usp.: Dugandžija, 1983; Smith, 1988: 159). U ovome kontekstu valjalo bi pokušati ispitati jesu li (i koliko su) pojedine vjerske zajednice (Crkve) pretvorile "svoje" etničke grupe (nacije) u svojevrsnu svetinju.

koncept kolektivne povijesne sudbine. Kolektivno pamćenje neprestano je hranjeno posredovanjem svete knjige i jezika (a bez pamćenja ne može biti ni etniciteta).

Naročit je slučaj kada se, na primjer, etnička grupa nalazi u inorodnom etničkom okružju s kojim dijeli pripadnost istoj konfesiji, i kada je stoga njen odnos prema religijskoj sferi ponekad veoma složen. Ako osim religije s inorodnom etničkom grupom nema znatnijih dodirnih čimbenika koji bi ih približavali, onda se u takvu slučaju ne neočekivano javlja potreba za posebnim ponašanjem i ophođenjem i na religijskom planu (u okviru iste konfesije, pa čak i onda kada se radi o pripadanju religiji s univerzalnim nastojanjima kakva je katoličanstvo). To bi na svojevrsan način čak ukazivalo na to da se u takvu primjeru činjenica etničke specifičnosti teži donekle približiti, odnosno želi se barem unekoliko odslikati i u religijsko-kulturnoj specifičnosti.

Umjesto zaključka

Budući da bi se etničnost mogla odrediti kao osobiti mikrokozmos civilizacije, mogli bismo reći da je i religija (kao dio kulture) postojano jedan aspekt etničke grupe (Abramson, 1979: 8-9). A etničke grupe obilježava prema prošlosti orijentirana grupna identifikacija i naglašavanje porijekla, kulturne i društvene osobitosti, one su, osim toga, dijelovi šireg sustava društvenih odnosa. Religija (konfesija), osobito u kriznim i prijelomnim vremenima, preuzima na sebe prizvuk etničkoga (u kontekstu porijekla i povijesne identifikacije), a etničnost poprima religijske dimenzije (isto: 10). U vrijeme konflikata i kriza jedno drugo hrani i čuva, ali ni jedno ni drugo ne može se očuvati nije li otvoreno novome, vanjskome, promjenama, i prilagodavanjima.

Ispitivanje odnosa religije, Crkve i etničkog identiteta na osnovi kratkog osvrta na neke aspekte u suvremenosti ukazuje da svojevrsna povezanost između religijske privrženosti i etniciteta svakako postoji. Ovi nagovještaji ne daju jasniju sliku o kakvoj se vrsti povezanosti radi, ali je vidljivo da se ona manje ili više izraženo ocrtava u svim spominjanim relacijama. Kakva će biti priroda te veze ovisi o mnogim sociopovijesnim i sociokulturnim okolnostima.

LITERATURA

Abramson, Harold J. (1979). "Migrants and Cultural Diversity: On Ethnicity and Religion in Society", *Social Compass*, Louvain-la-Neuve, 26(1): 5-29.

Alba, Richard D. (1990). *Ethnic Identity*. New Haven i London: Yale University Press.

Beckford, James A. i Thomas Luckmann (ur.) (1989). *The Changing Face of Religion*. London: Sage.

Berger, Peter L. (1988). *Zur Dialektik von Religion und Gesellschaft. Elemente einer soziologischen Theorie*. Frankfurt am Main: Fischer.

- Čimić, Esad (1984). "Religija i crkva kao faktor etničke diferencijacije", u: *Religija i nacija*. Zagreb: CITER i Kulturno-prosvjetni sabor Hrvatske, str. 26-33.
- Dobbelaere, Karel i Jan Lauwers (1973). "Definition of Religion - A Sociological Critique", *Social Compass*, Louvain-la-Neuve, 20(4): 535-551.
- Douglas, Mary (1986). "Posljedice modernizacije po religijske promjene", *Lica*, Sarajevo, 19(7-10): 51-73.
- Dugandžija, Nikola (1983). *Religija i nacija*. Uvodna istraživanja. Zagreb: CKD.
- Durkheim, Émile (1985). *Les formes élémentaires de la vie religieuse*. Paris: PUF.
- Epp, Frank (1978). "The Mennonite Experience in Canada", u: Harold Coward i Leslie Kawamura (ur.). *Religion and Ethnicity*. Waterloo, Ontario: Wilfrid Laurier University Press.
- Giddens, Anthony (1990). *Sociology*. Cambridge: Polity Press.
- Jackson, Robert H. (1984). "Ethnicity", u: Giovanni Sartori (ur.). *Social Science Concepts*. Beverly Hills: Sage, str. 205-233.
- Katunarić, Vjeran (1990). "Arhaizam i modernizam u nacija: od kolektivnog do individualnog narcizma", u: *Modernost i modernizacija (Zbornik radova)* (prir. Rade Kalanj). Zagreb: Sociološko društvo Hrvatske, str. 95-104.
- Kumpes, Josip (1990). "Refleksije o odnosu religije i etničkog identiteta", *Gledišta*, Beograd, 31(3-4): 184-192.
- Lange, Anders (1987). *Conceptual Representations and Psychological Reality: Reflections on Identity Structure Analysis*. Stockholm: University of Stockholm.
- Smith, Anthony D. (1988). *The Ethnic Origins of Nations*. Oxford: Basil Blackwell.
- Smith, Huston (1989). *The Religions of Man*. New York: Harper & Row.
- Stark, R. i C. Y. Glock (1976). "Dimensions of Religious Commitment", u: Roland Robertson (ur.). *Sociology of Religion*. Harmondsworth: Penguin Books, str. 253-261.
- Šušnjić, Đuro (1988). *Znati i verovati*. Zagreb: Stvarnost i Kršćanska sadašnjost, 1988.
- Vrcan, Srđan (1986). *Od krize religije k religiji krize*. Zagreb: ŠK.
- Vrcan, Srđan (1989). "Religija i duhovna situacija vremena", *Naše teme*, Zagreb, 33(3): 332-361.
- Weber, Max (1976). *Privreda i društvo*, I. Beograd: Prosveta.

NOTES ON THE INTER-CONNECTIONS BETWEEN RELIGION, THE CHURCH AND ETHNIC IDENTITY (A DRAFT FOR A SOCIOLOGICAL APPROACH)

SUMMARY

In order to elaborate, even in rough contours, a possible (sociological) approach for examining the inter-connections between religion, the Church and ethnic identity, we must first elaborate at least the most essential theoretic-conceptual and theoretic-methodological points. Culture (for people and societies) is the source of the contact between the religious and the ethnic dimension. Although religion and ethnicity are separate categories, in the very definition of these two categories we come across common traits. Yet they are more distinct in several characteristic traits: different relations to the categories of language, culture, territoriality, different ways of diffusion and expansion, etc. In the later part of the paper the author attempts to indicate how religion, religious tradition and culture influence ethnic and national movements in modern (and postmodern) societies - i.e. he attempts to determine the role, the place, and the significance of religion in the ethnic structures of such societies. Examining the relations between religion, the Church and ethnic identity - on the basis of a brief review of some contemporary aspects - shows that a specific linkage between religious attachment and ethnicity certainly exists. The nature of this connection depends on many sociohistorical and socio-cultural circumstances, which from time to time open up new problems.